

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЇ
У ВИРОБНИЦТВІ ТВАРИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ**

У статті розглядаються проблеми формування інтеграційних об'єднань з виробництва, переробки та збуту тваринницької продукції. Значна увага приділяється дослідженню формування вертикальних та горизонтальних інтеграційних зв'язків та обґрунтуванню їхньої економічної доцільності.

Ключові слова: тваринницька продукція, сільськогосподарське підприємство, переробне підприємство, торгівля.

Постановка проблеми. За останні роки суттєвих структурних змін в сільськогосподарських підприємствах, що займаються тваринництвом, які б глобально впливали на зміни у тваринницькій галузі України, виділити не можна. Однак необхідно виокремити окремі тренди, які в найближчій перспективі можуть стати визначальними для галузі. Насамперед, це розуміння необхідності чіткого структурування й спеціалізації виробничої діяльності, побудованої на сучасних інноваційних технологічних рішеннях. Другий момент реалій українського ринку – це необхідність поетапного розвитку виробництва з наступною (або первісною) трансформацією у вертикально-інтегровану компанію для максимального забезпечення й незалежності всього виробничого ланцюжка з основного виду діяльності. На поточному етапі розвитку тваринництва в Україні ці тренди проявляються у процесі поступового зменшення територіального й кількісного розосередження здебільшого неефективного дрібнотоварного виробництва. Птахівництво, як уже не раз відзначалося, у цьому випадку є винятком, тому що такий етап розвитку цей сегмент уже пройшов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний стан інтеграційних процесів агропромислового підкомплексу та перспективи їх розвитку в умовах ринку протягом останніх років привертають увагу багатьох дослідників. Серед авторів наукових розробок з цієї проблеми варто виділити таких науковців: Андрійчук В.Г., Березівський П.С., Бойко В.І., Гайдуцький П.І., Зимовець В.Н., Ільчук М.М., Крисальний О.В., Коденська М.Ю., Кузубов М.В., Малік М.Й., Месель-Веселяк В.Я., Мостенська Т.Л., Саблук П.Т., Шпичак О.М., Щепієнко П.В. та інші. Проте неоднакові темпи перебігу цих процесів на етапі ринкових перетворень у різних регіонах країни вимагають більш детального вивчення проблеми, пошуку і наукового обґрунтування шляхів її ефективного вирішення. Більшість дослідників основну увагу приділяють вивченню стану тваринницької галузі на загальнодержавному рівні, хоча, на наш погляд, саме на регіональному рівні найбільш яскраво проявляються закономірності розвитку інтеграційних процесів, без вивчення яких неможливо передбачити перспективи розвитку агропромислового комплексу в Україні в цілому.

Мета дослідження – розкрити стан інтеграційних зв'язків в тваринництві та запропонувати авторське бачення їхнього розвитку.

Методика дослідження. У процесі дослідження використані наступні методи: історико-економічний – під час з'ясування поглядів на зміст, місце суб'єкта господарювання у зростанні та розвитку господарських систем; структурно-функціональний – у вивченні передумов застосування економічної інтеграції в підприємницькій сфері; економіко-логічного аналізу – за систематизації видів і форм конкуренції та економічної інтеграції; системного аналізу – під час створення концептуальної моделі економічної інтеграції.

Результати досліджень та їх обговорення. Нині в основу діяльності товаровиробників закладені нові методи господарювання, які ґрунтуються на ринкових відносинах, тому питання інтеграції та кооперації набувають нового змісту і мають велике значення для стабілізації та підвищення ефективності агропромислового виробництва.

Як доводять реалії й досвід провідних країн світу, на сучасному етапі, на відміну від початкових ринкових реформ, які орієнтовані на створення дрібнотоварного виробництва, основна увага приділяється розвитку великих сільськогосподарських підприємств через удосконалення форм їх виробничої й економічної кооперації з підприємствами, що переробляють сировину. Удосконалення економічних відносин досягається за вертикальної системи кооперації, в якій учасники виробництва, переробки, використання й реалізації продукції тваринництва об'єднані в одній організаційно-управлінській і економічній системі, що орієнтована на максимальну ефективність.

Якщо ще п'ять років тому частка власної продукції не перевищувала 40% в загальному обсязі

переробки, то вже 2010 р. на переробку надійшло майже 60% власно вирощеної худоби та птиці. Основні обсяги, безумовно, формуються за рахунок м'яса птиці, однак подібні процеси спостерігаються також у свинарстві. Для сільськогосподарських підприємств, що не входять до інтегрованих об'єднань, основним каналом збуту залишається реалізація худоби та птиці м'ясопереробним підприємствам (60%) та продаж на ринку (25%).

У таких кооперативних об'єднаннях, окрім спільного використання високопродуктивної техніки, створюється можливість раціональної організації та управління виробництвом, заборона подвійного оподаткування на вироблену продукцію, здійснення взаємного кредитування на основі лізингових відносин, спрощення взаєморозрахунків. Перевагою таких інтегрованих систем є контроль безпосередніми учасниками за всіма фінансовими й матеріальними ресурсами, що виключає нецільове використання засобів і скорочує втрати. Ефективна інвестиційна політика дозволяє за рахунок централізації фінансових ресурсів усувати найбільш «вузькі» місця у процесі виробництва, переробки й реалізації продукції.

Під час інтеграції необхідно забезпечити погодженість дій усіх кооперованих структурних підрозділів, що здійснюють свою діяльність на принципах внутрішніх комерційних розрахунків [1]. Провідна роль при цьому належить ціноутворенню, що покликане забезпечити, з одного боку, отримання доходів у кожному підрозділі, з іншого – стійке функціонування інтегрованого об'єднання на ринку в цілому. Завдання полягає у тому, щоб через інтеграцію сільськогосподарських, переробних і торговельних підприємств надати виробництву продукції м'ясного скотарства (включаючи й племінне) закінчену організаційну форму на взаємовигідних засадах, що сприятиме раціональному вирішенню всіх організаційно-економічних й технологічних питань, пов'язаних із виробництвом сировини, закупівлею, транспортуванням, переробкою, зберіганням і реалізацією продукції.

Отже, у нинішніх умовах інтеграція й кооперація виробництва переробки й реалізації тваринницької продукції є найважливішими факторами підйому цього сектору економіки, сприяють збільшенню зайнятості й часткового вирішення соціальних проблем сільського населення.

Вертикальна інтеграція здійснюється з урахуванням підприємств, які спроможні переробляти сільськогосподарську сировину й реалізовувати кінцеву продукцію з високою віддачею капіталу. Як вертикальні інтегратори можуть виступати відгодівельні господарства, комбікормові заводи, м'ясні комбінати. У тих випадках, коли господарська діяльність інтеграторів перебуває під контролем виробників сільськогосподарської сировини або безпосередньо, або опосередковано – вертикальна інтеграція й економічно, і соціально, і екологічно ефективна, причому, як з позицій інтегрованих підприємств, так і з позиції інтересів усіх рівнів бюджету.

Однак там, де підприємство-інтегратор функціонує на основі відносин відчуження власності виробників сільськогосподарської продукції, забезпечення стійкості відтворення стає проблематичним. З'являються спокуси ультраспеціалізації за рахунок нераціональної трансформації кормових площ, виключення зі структури технологічно складних галузей (таких як вирощування ремонтного молодняка), низькодохідних, але соціально важливих виробництв, скорочення зайнятості населення, економії на екологічно необхідних витратах; звужуються можливості контролю над формуванням податкової бази регіональних бюджетів; стає можливим навіть невмотивоване згортання виробництва. Тому за такої форми необхідне заохочення синдикативних відносин сільськогосподарських товаровиробників із підприємствами-інтеграторами, орієнтація останніх на форму акціонерних товариств, як мінімум, із блокувальним пакетом акцій у виробників сільськогосподарської сировини й адміністрації регіону, закріплення договором економічних, соціальних і екологічних гарантій ефективної господарської діяльності вертикально-інтегрованих формувань. Ефективність виробництва за аграрної інтеграції буде вище, коли інтеграторам вдасться опанувати спеціалізовані ланки АПК, організувати виробничий процес за системою зв'язків без посередників (поле – ферма – переробка – прилавок), зокрема, через інвестиції у формування акціонерних підприємств на базі кормовиробничих і переробних підприємств. Добір інтеграторів доцільно проводити за конкурсом. Стимулювання аграрної інтеграції слід здійснювати з урахуванням ефекту-масштабу економічних, соціальних, екологічних гарантій раціональної господарської діяльності інтегрованих господарств, які зазначені у договорах [2].

Горизонтальна інтеграція припускає об'єднання сільськогосподарських товаровиробників навколо найбільш дієздатних управлінських кадрів, що володіють резервом висококваліфікованих працівників, які здатні ефективно використовувати кредитні ресурси для відновлення й

удосконалення господарської діяльності в інтегрованих підприємствах.

Можна виділити декілька форм здійснення горизонтальної інтеграції:

1. На основі товарного кредиту (постачання кормів, ПММ тощо), що надається підприємствами-інтеграторами господарствам – «дебіторам», які здатні ефективно використовувати такий кредит за збереження юридичної самостійності. У цьому випадку розрахунки за наданий кредит проводяться постачанням готової продукції.

2. На основі договорів оренди, або організації спільного виробництва й реалізації продукції із частини площ господарств, які недостатньо фінансово забезпечені, але зберігають юридичну самостійність з інтеграторами, які постачають частину необхідних матеріальних ресурсів.

3. На основі добровільного виділення більшої частини пайового фонду землі й майна членів реально не дієздатних сільськогосподарських підприємств та їх наступного приєднання до господарств-інтеграторів, або формування «дочірніх» стосовно інтеграторів підприємств, що спочатку функціонують під безпосереднім управлінням інтегратора. Можливі й інші варіанти, що не заборонені законом, а також їх комбінації.

Форма інтеграції залежить від видів і особливостей господарств, які вступають у такі відносини. На нашу думку, нині є сенс створення так званої «змішаної» інтегративної форми партнерських відносин, яка включає елементи як горизонтальної, так і вертикальної інтеграції.

Горизонтальна інтеграція може сприяти вирішенню не тільки проблеми часткового кредитування фінансово незабезпечених господарств, але й удосконаленню організації виробництва й управління на основі поглиблення його спеціалізації й поліпшення використання ресурсів у цілому. У цьому випадку передбачається, що господарства-інтегратори, як правило, повинні забезпечувати видатковим матеріалом як інтегровувальні ними господарства, так і значну частину площ, що охоплені горизонтальною й вертикальною інтеграцією. Вони ж мають стати постачальниками ремонтного молодняка в інтегровані господарства, організаторами ремонту техніки, координації й вирішення інших технологічно найбільш складних і відповідальних робіт, які пов'язані з комерційною діяльністю, обліком і аналізом [3].

Потенційна ефективність горизонтальної інтеграції полягає також у тому, що вона мінімізує неминучі економічні, соціальні й екологічні витрати відчуження виробників і населення території від власності на землю, матеріальні ресурси й кінцеву продукцію; орієнтує господарську діяльність на інтереси власників і запити ринку; полегшує вирішення проблем формування дохідної частини бюджетів районів і областей. Водночас реальні можливості використання цього ефекту визначаються, насамперед, трьома умовами: по-перше, кредитним потенціалом інтеграторів; по-друге, їх кадровим потенціалом, який має бути достатнім для забезпечення раціонального використання кредитних і орендних ресурсів; по-третє, здатністю інтеграторів реалізувати вироблену продукцію на умовах, що дозволяють повністю розрахуватися за отриманий кредит і одержувати цільовий прибуток [4].

Для реалізації потенційного ефекту горизонтальної інтеграції необхідно передбачити: мобілізацію заставних ресурсів під кредит в обсягах, які дозволяють господарствам-інтеграторам подолати дефіцит обігових коштів за виконання основних видів польових робіт в інтегрованих господарствах; прискорену підготовку та перепідготовку фахівців для вирішення комплексу виробничо-комерційних питань; створення районних і обласних рад з питань кадрової політики й консалтингових центрів, що покликані допомогти господарствам-інтеграторам у підвищенні рівня та якості менеджменту, ресурсозабезпеченості; забезпечення фізичного й економічного доступу інтеграторів до невикористовуваних потужностей підприємств сфери зберігання й переробки сільськогосподарської сировини; пільгові умови реструктуризації накопиченої інтеграторами заборгованості перед бюджетом і постачальниками; стимулювання керівників господарств-інтеграторів залежно від обсягів продукції, яка реалізована інтегрованими підприємствами.

Відповідно до потенціалу племпідприємств, вони можуть виступати базою створення інтегрованого формування у сфері племінного тваринництва – відкритої регіональної підприємницької системи, побудованої на основі економічної взаємодії кількох незалежних підприємницьких суб'єктів і підпорядкованих їм підприємницьких об'єктів [5]. Форма інтеграції залежить від конкретних господарств, що вступають у ці відносини. Так, на основі товарного кредиту можливе об'єднання вільних фінансових ресурсів племпідприємств і перспективних товарних господарств, що займають вагомий частку ринку. Фінансово менш стійкі підприємства можуть бути використані для створення дочірніх форм і передачі в оренду товарним підприємствам корів, вирощених із низькою для племпідприємств продуктивністю, незадіяною сільськогосподарською технікою.

Для багатьох племпідприємств актуальними є питання розширення посівних площ, збільшення розмірів ферм через оренду невикористовуваних площ товарних підприємств, реконструкції ферм [6]. При цьому підприємства-інтегратори вирішують питання спільної реалізації, переробки продукції, надання насіннєвого матеріалу, виробництва й реалізації кормів, різні варіанти спільного використання техніки (прокат, оренда, продаж старої техніки). Як відомо, виділяють кілька організаційно-економічних форм підприємницької діяльності, в основі яких лежать такі принципи: добровільність об'єднання, рівноправність учасників, свобода вибору організаційної форми об'єднання, якій відповідають системи управління учасників і об'єднання в цілому, побудова відносин між учасниками на договірній основі.

Сучасна тваринницька галузь характеризується великими масштабами виробництва з інтенсивним використанням виробничих ресурсів, технологій і капіталу, а також зростаючою спеціалізацією підприємств, що орієнтуються на виробництво одного конкретного продукту. При цьому непокупні виробничі ресурси поступово замінюються покупними. Корми більше не виробляються в господарстві, а купуються на внутрішньому або міжнародному ринку. Механізовані технології замінюють людську працю, яка тепер використовується як джерело технічних знань або у сфері управління. Рух у бік сучасних систем виробництва передбачає зменшення значущості інтегрованих змішаних систем сільськогосподарського виробництва та їх заміщення спеціалізованими підприємствами. У ході цього процесу тваринницький сектор втрачає колишню багатофункціональність і стає спеціалізованим на виробництві певних товарів. Традиційні функції худоби як джерела тягової сили і органічних добрив, як активу та соціальної гарантії, а також його соціокультурні функції втрачають значення. Отже, тваринництво більше не є частиною інтегрованих і заснованих на місцевих ресурсах систем виробництва, де нехарчова продукція використовується як ресурс для іншого виробництва всередині системи. Зі зростанням та інтенсифікацією тваринницького виробництва все більше послаблюється його опора на місцеві корми і все більш посилюється залежність від кормових концентратів, які є предметом торгівлі на внутрішньому і міжнародному ринках. Спостерігається перехід від використання грубих кормів (рослинні відходи та природні пасовища) до використання високоякісних продуктів агропромислового виробництва і концентратів. Домінуюче значення концентрованих кормів означає, що тваринницьке виробництво більше не відчуває обмежень, пов'язаних із наявністю місцевих кормів та природних ресурсів, необхідних для забезпечення ними. Як результат, навантаження з боку тваринництва на природні ресурси в місцях розведення худоби частково слабшає і переміщується в місця виробництва кормів. Збільшення використання концентрованих кормів пояснює швидке зростання в свинарстві та птахівництві (особливо в останньому). Оскільки в забезпеченні кормами тваринництво більше не залежить від місцевих ресурсів та відходів інших виробництв, критичним фактором, що визначає економічну ефективність виробництва, стає коефіцієнт конверсії корму в тваринницьку продукцію. У цьому плані свині і птиця, для яких цей показник вищий, володіють безперечною перевагою над жуйними тваринами.

Щоб регулювати відносини з постачальниками і споживачами, компанії, що беруть участь в ланцюзі поставок харчових продуктів, можуть використовувати механізми вертикальної координації – контракти, ліцензії та стратегічні альянси. Для роботи з діловими партнерами, що стоять сходинкою вище або нижче у продовольчому ланцюзі, а також з метою забезпечення якості продукції, фірми, що працюють на рівні однієї ланки, можуть встановлювати горизонтальні взаємини у формі кооперативних груп. Найбільш поширеним механізмом вертикальної координації є контракти. Первинним виробникам контракти дають можливість встановити більш надійні відносини з діловими партнерами, дозволяючи як гарантувати ціну до покупки або продажу (знижуючи тим самим цінові ринкові ризики), так і заздалегідь визначити кількість і якість товару. Із погляду підрядника (покупця), контракти забезпечують набагато тісніші зв'язки з фермерами і більш повний контроль над прийнятими ними виробничими рішеннями.

Можна укладати контракти на поставку продукції з підприємствами, що займаються розфасовкою та виробниками кормів. Вертикальна інтеграція передбачає більш тісну координацію. Вона має місце, коли дві або кілька послідовних ланок продовольчого ланцюга знаходяться під контролем і є предметом діяльності однієї фірми. Як крайній випадок, може застосовуватися інтеграція по всьому ланцюгу. Прикладом такої вертикальної інтеграції можуть бути компанії, які об'єднують ферми і закупівельні організації. Ті, хто займається розфасовкою м'яса, часто володіють власними свинофермами і господарствами з відгодівлі великої рогатої худоби; молочні ферми можуть не купувати, а самостійно виробляти корми.

Для чіткого функціонування постачальницько-збутового ланцюга може бути необхідна і

горизонтальна координація. Ведення справ з однією сільськогосподарською організацією, наприклад, із кооперативом, а не з численними дрібними фермами, дає переробникам можливість скоротити операційні витрати. Кооперативні організації можуть принести фермерам вигоду в трьох основних сферах: організація продажу продукції фермерів підприємствам, що знаходяться нижче по ланцюгу; обмін інформацією із партнерами по ланцюгу поставок харчових продуктів і розповсюдження такої інформації серед фермерів; надання фермерам консультацій щодо забезпечення необхідних рівнів якості їх продукції. У багатьох найменш розвинених країнах наявність кооперативів має вирішальне значення, дозволяючи дрібним виробникам одержувати позитивний комерційний результат.

Вважаємо, що модель холдингу з виробництва, переробки і збуту м'яса й м'ясопродуктів на основі сучасних інноваційних технологій – це об'єднання великих спеціалізованих господарств регіону з вирощування й відгодівлі худоби, які нині ведуть відособлену, в основному збиткову діяльність, м'ясопереробних, комбікормових, сервісних підприємств, а також підприємств фірмової торгівлі.

Зростаючий попит на продукти тваринництва та впровадження технологічних досягнень у всіх ланках продовольчого ланцюга призведуть до значних змін у системах виробництва тваринницької продукції. Дрібномасштабні змішані системи сільськогосподарського виробництва все більшою мірою стикаються з конкуренцією з боку великомасштабних спеціалізованих підприємств, що ґрунтують свою діяльність на покупних виробничих ресурсах.

Перехід від дрібномасштабних змішаних систем сільськогосподарського виробництва, що ґрунтуються на місцевих ресурсах, до великомасштабних систем промислового виробництва призведе, у тому числі, і до змін у розміщенні підприємств тваринницької галузі. Оскільки обмеження, пов'язане з місцевими природними ресурсами, усувається, потужності з виробництва тваринницької продукції групуються за територіальним принципом, що дозволяє максимально використовувати зв'язки в ланцюзі поставок.

Висновки. Отже, створення інтегрованих формувань племінних підприємств, а в перспективі й товарних на основі горизонтальної інтеграції у формі асоціації дозволить племпідприємствам об'єднати зусилля, побудувати взаємовигідні відносини на основі таких форм партнерських зв'язків, як лізинг, оренда невикористовуваних площ і приміщень, спільне виробництво кормів, реалізація й переробка продукції, використання техніки, що є засобом мобілізації внутрішніх резервів підвищення ефективності, лобювання інтересів і підвищення конкурентних можливостей сільськогосподарських товаровиробників, які займаються племінним і товарним виробництвом продукції.

Успішний розвиток кооперування та інтегрування вимагає стійких, врегульованих економічних відносин між господарствами-учасниками кооперації. Основним завданням регулювання відносин є забезпечення взаємовигідної участі інтегрованих підприємств у спільній діяльності. Створення і функціонування міжгосподарських підприємств із виробництва сільськогосподарської продукції пов'язано зі встановленням та дотриманням партнерських виробничо-економічних відносин господарств-учасників під час формування матеріально-технічної бази виробництва, що кооперується, забезпечення сировиною та матеріалами технологічного процесу, розподілу одержаного прибутку. Такі відносини повинні сприяти збільшенню обсягів виробництва і реалізації продукції та забезпечувати на цій основі зростання доходів господарств, які кооперуються.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дудар Т.Г. Проблеми якості і безпечності сільськогосподарської продукції та продуктів харчування в умовах глобалізації / Т. Г. Дудар // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві: матеріали дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 лютого 2010 року. – Київ, 2010. – С. 472–475.
2. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–8.
3. Олексенко Р. І. Особливості державного регулювання ринку м'яса в Україні / Р.І. Олексенко // Актуальні проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України: матеріали наук.-практ. конф. 27 листопада 2007 р. – Х.: Вид-во Харі НАДУ „Магістр”, 2007. – С. 367–368.
4. Шевлягіна Е.А. Новые направления развития производства продовольственного рынка в мире и в США / Е.А. Шевлягіна // США-Канада: економіка, політика, культура. – 2007. – № 11. – С. 113–127.
5. Рынок мяса и мясных продуктов Украины // Мясное дело. – 2010. – № 2. – С. 19–26.
6. Захарин С. Кто главный на рынке мяса: производители или потребители? А может посредники? / С. Захарин // Продукты питания. – 2004. – № 24. – С. 20–21.

В статье рассматриваются проблемы формирования интеграционных объединений по производству, переработке и сбыту животноводческой продукции. Значительное внимание уделяется исследованию формирования вертикальных и горизонтальных интеграционных связей и обоснованию их экономической целесообразности.

Ключевые слова: животноводческая продукция, сельскохозяйственное предприятие, перерабатывающее предприятие, торговля.

Trends of integration livestock production

B. Tsihanovska

The problems of formation of integration associations in the production, processing and marketing of livestock products. Considerable attention is given to the formation of vertical and horizontal integration connections and justify their cost-effectiveness.

Key words: animal production, agricultural companies, processors and trade.